

MONOSTORI IMRE

Egy irodalomtörténész portréja

Pomogáts Béla

(Szerk.: Benedek Anna, Cseke Péter)

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

Beszámolóinkat kezdenénk úgy is, hogy íme, itt egy újabb vagy a legújabb könyv Pomogátsról, hiszen ha jól számolunk, kiderül, hogy már három (vagy inkább négy) hasonló tisztelgő vagy interjú-kötetet is írtak, szerkesztettek róla, akik becsülték, becsülik őt. S ez a tény jelzi, talán bizonyítja is... Mit is? – De ne vágjunk a dolgok elébe. Különbösen is, aki Pomogátsról ír, alighanem mind – így vagy úgy – elfogult vele kapcsolatban. S érdekelt fél is valahogyan. Az a nyolcvanhat esztendő, amellyel eddig a sors megajándékozta őt is, meg minket is (annak egy-egy szakasza, lényege), időközben sokunk számára vált ismerős tereppé, s az a hatalmas munkásság, amit eddig kifejtett, egyszersmind eléggé kínos szembesülés is: mi mindent nem tudunk, amit Pomogáts tud. S van még legalább egy nehezítő körülménye a róla szólásnak: a személyes tapasztalatok, emlékek, élmények terjedelme és mélysége, ami azzal a veszéllyel járhat, hogy nem sikerül „objektív” képet kialakítani róla még ennek a szóban forgó, mondhatni, lebilincselő kötetnek a segítségével sem. Mindenesetre meg kell próbálkozni vele, legalább a kötet tartalmát, hangulatát és célzatosságát kellene körvonalazni.

A könyv két részből áll, klasszikus szerkesztéssel: az első fele a kitűnő kolozsvári professzor, Cseke Péter átfogó, a tudományos életművet bemutató tanulmánya, a második rész pedig egy 2017-ben rögzített életműinterjú, amelyet Benedek Anna és Gáspár György, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársai készítettek Pomogátsccsal. Kezdjük ez utóbbival, hiszen az a tudományos munkásság, amelyet Pomogáts Béla kifejtett, megalkotott, leginkább ebben az életrajzi keretben bontja ki minden szépségét.

Jó családban, budapesti értelmiségi szülők gyermekeként született, s idejekorán kapott hitet és erkölcsöt. Javíthatatlan könyvolvasó létformája mellett meghatározó élménye volt a piaristák világának megismerése, az ebben élés tapasztalata, a piarista pedagógia és embernevelés mindennapi gyakorlata. Ez az élményvilág egész életére kiható módon formálta, alakította, színezte. Sugárzóan nagy kedvvel és szép elismeréseket adresszálva mesél erről a korszakáról. S felidéz egy kissé dermesztő, mindazonáltal jellemformáló pillanatot is már a piaristák szétverésének idejéből, amikor egy másik gimnáziumba kellett járnia, ahol egyszer valami hivatalos ember antiklerikális átnevelést tartott, aminek a végén felszólította őket, hogy „aki ezután is hisz Istenben, tegye fel a kezét! A kurva anyádat – mondtam én magamban, és feltettem a kezemet. Hárman jelentkeztünk.” Ezt az epizódot azért érdemes megjegyezni, mert az ifjú érzékeny lelkiállapotának, egyszersmind dacosságának és alakuló igazságérzetének egymást erősítő színességéről és bátorságáról tanúskodik. Sokáig egy szabad légkörű közösségben, megértő és együtt érző tanári karral, akik Rákosi születésnapján szemet hunytak a faliújságra kitűzött, Melocco Miklós által készített Rákosi-gúnyrajz felett.

Kalandos körülmények közepette került a pesti bölcsészkarra, ahol úgyszintén jól érezte magát. Megfigyelhetjük végig az életműinterjú során, hogy Pomogáts csaknem mindig igyekszik jót mondani embertársairól, tanáraitól, kollégáitól. Csak végső és már-már szélsőséges esetekben említi meg – nemegyszer ekkor is mentetve, ha lehet – mások gyarlóságait, hiányosságait, emberi gyöngeségeit. Így aztán utólag csaknem mindegyik egyetemi tanára, oktatója, munkatársa dicséretet kap. De úgy is föltehető a kérdés, hogy a hosszú évtizedek alatt lerakódott közhelyek és skandalumok nem egy-egy tudós (vagy kevésbé tudós) személyiségről vajon nem a köztudatban voltak eltorzítva? Nem inkább a Pomogáts által megrajzolt portrévázlatok és személyes vélemények, jellemzések állnak közelebb a valósághoz? Ki tudja. Sőtér István dicsérése még rendben is van. Nagy Miklósé is. De Bóka Lászlóé? Az íróé és a harcos marxista irodalomtörténészé? Pomogáts ekként magyarázza álláspontját. „Ezektől a tanároktól nagyon sokat lehetett tanulni, még azt is mondhatnám, hogy többet lehetett tanulni, mint azoktól, akik elhatárolták magukat a marxizmustól. Soha

nem voltam marxista, tehát nyugodtan dicsérhetem őket.” És a vita le van zárva az olvasó előtt is. (Ha nem hiszi, járjon utána.)

Nagy történet Pomogáts életében az 1956-os forradalom eseményeiben való részvétel. (Sokszor beszélt, mesélt ezekről az epizódokról máshol, máskor is.) Nem a fegyverroptatások, hanem – elsősorban – a megtorló rezsim bornírságát leleplező események, cselekedetek és ennek megörökítései miatt. Teljes jóhiszeműséggel, segíteni akarással és természetes kíváncsisággal sodródott bele huszonkét évesen az eseményekbe, s már elbukott a forradalom, de ő még viszonylag hosszú ideig nem bírt ettől a különös kalandtól megszabadulni. Még a Petőfi Kör rendezvényein kezdődött belső hevülése, tisztult és élesedett igazságérzete. Aztán végigjárta a forradalom már ismert helyszíneit, fegyvert nem fogott ugyan, de a „fegyvert” nem tette le a szovjet invázió után sem: az egyetemi „forradalmi bizottság” küldötteként egy hétig Győrben kellett szolgálatot teljesítenie, majd november végén (!) bevásztották a MEFHESZ országos elnökségébe. Ez már jóval a forradalmi események után történt tehát, de Pomogáts igyekezett hasznosítani magát, még a szovjet városparancsnokkal is tárgyalt. Ez a cselekvési sor alighanem már elegáns túlteljesítése volt ennek a vállalásának, de a Pomogáts-jelenség és -jellem szempontjából fontos adalék: a vállalást, ha már elkezdte, folytatni és teljesíteni kell. Akárcsak egy tudományos kutatást. Ami – mármint a tudományos kutatás – éppen ezért, ezen események miatt néhány évet csúszott, tolózott. Hiszen az eszterlen és buta új hatalom – jellemzően ez is összevissza módon, rendetlenül zajlott az ő esetében – kétszer vonta felelősségre, először 1959 tavaszán, aztán meg őszén. Először – beteg édesanyjával zsarolták – aláírta a besúgói nyilatkozatot, majd ősszel internálták, miután a házkutatás során elvittek az 1956-os sajtógyűjteményét. Ez is a vádpontok között szerepelt a tököli internálás indoklásául. 1960 tavaszán szabadult, ám rendőri felügyelettel kellett élnie és mindenfélét dolgoznia. (Többek között egy szakiskolában tanítania.)

Először még 1958-ban került az Irodalomtörténeti (majd -tudományi) Intézetbe éppen Bóka László professzor ajánlására, majd jóval a „sajnálatos események” után, 1965-ben újra felvették. S megint dicséretet olvashatunk: „csak jót tudok mondani az intézetről. Az intézet pártbizottságáról is.” S a pártközpont egyik munkatársát, később a minisztérium egyik vezető tisztségviselőjét, a szintén tehetséges egykori kutatót, Tóth Dezsőt is megértéssel mutatja be. Aki kiugrott jezsuita pap volt, nagy tudású ember, de aki a politika szolgálatába állt, ami lelkiileg igen megviselte. S aki meghasonlott önmagával, s ebbe halt bele. „De igyekezett nem ártani az embereknek.” Példák és ellenpéldák sora Pomogáts emberi környezete, s ő jól megfigyelt mindenkit, és igyekezett megértő lenni mindenkivel. (A mostanában sokat szidott Király Istvánt szintén értékes embernek és kiváló tudósnak írja le, aki tehetsége, olvasottsága és véleményformáló képessége révén széles körökben vált meghatározó személyiséggé. „Királyt becsültem, sőt, mondhatom, hogy szerettem. Néhányszor megmentett a hivatalos vegzatúrától, noha kétségtelen, hogy művelt rettenetes dolgokat is.”)

Sok szó esik e szóban forgó kötetnek ebben a részében is a tudományos munkásság kezdeteiről és kibontakozásáról, a Kuncz Aladár-monográfiáról és az első erdélyi utakról. Pomogáts jó érzékkel vette észre, hogy a hazai irodalomtörténeti kutatások mellett neki meg kell ismernie és kutatnia kell az erdélyi magyar irodalmat, majd aztán a teljes horizontú magyar irodalmat, beleértve a nyugati és a szórványban termő ágait is. A Kuncz-monográfia nagy szakmai siker volt, hiszen tudományos értékein túl ez volt „az első olyan könyv, amely az erdélyi irodalomban nemcsak a baloldali örökséget, tehát a Gaál Gábor-, Dienes László-féle örökséget dolgozza fel, hanem a polgári örökséget is”. (Jóllehet – de hisz éppen ezért volt nagy dolog –, még csak 1968-at mutatott a naptár.) Innentől kezdve már olajozottan működött a Pomogáts-műhely, nem lehetett – de nem is akarta komolyan senki – megállítani vagy eltéríteni. Annál kevésbé, mivel sok száz barátja akadt határon innen és túl, akik egyértelműen és erősen támogatták, emelték, kalauzolták mindenfelé a világban. (Alighanem ennek a széles körű szolidaritásnak is megvoltak a maga emberi, személyiségi okai, amelyek ismét a Pomogáts-féle viselkedési kultúra minőségére vezethetők vissza.) Nemigen számol be kudarcokról, csalódásokról, meghasonlásokról, ellenkezőleg: előadásai is vonzották a hallgatóságot, legyen szó irodalomtörténetről, szórványmagyarságról, ötvenhatos élményeiről, úgy szólván bármiről. „Szép emlékeim vannak” – így summázza személyes élményeit.

Amit csak tetézték a nyugati útjai Európában és még tovább, az emigrációs irodalom és irodalmárok világának megismerései és tudományos munkásságába építései. A Magyar Műhely Párizsban, az Anyanyelvi Konferencia hosszú éveit Európa-szerte, a Püski-kör New Yorkban, a londoni

Szepsi Csombor Kör, a hollandiai Mikes Kelemen Kör, a müncheni Új Látóhatár, a svájci SMIKK; egy szóval a teljes élő magyar irodalmi kultúrára volt és van rálátása. (Természetesen ő vált a nyugati magyar irodalom egyik jeles szakértőjévé idehaza is.)

Aligha tudott elhárítani felkéréseket ott, ahol érzése szerint segíthet a magyar irodalomnak, a magyar kultúrának. Ezzel is magyarázhatók szerepvállalásai a már említett Anyanyelvi Konferencián túl a Magyar Írószövetségben (két ciklusban elnök) és vezető szerepe az Illyés Közalapítvány munkájában. Sokáig kikerülhetetlen volt (különböző beosztásokban) Aczél György személye, a magyar kulturális élet irányításában játszott szerepe és személyisége. S íme Pomogáts – szemben a „szakma” nagy többségi véleményével – róla is tud (még hozzá józan mérlegeléssel) pozitív véleményt formálni: „Ő viszonylag kulturált ember volt, kétségtelenül jóindulattal kezelte az irodalmi élet szereplőit és eseményeit. És döntő szerepe volt abban, hogy a magyar irodalmi élet szabadabb, felvilágosultabb körülmények között dolgozott, mint a csehszlovákiai vagy a romániai.” Talán kevesebbet tudhattunk eddig az Illyés Közalapítványról, amelynek keretei közt elnökként vett részt a szívéhez közel álló nagy és időt rabló munkában: a külföldi magyar kulturális szervezetek pályázatainak elbírálásában és ellenőrzésében.

S jöttek egymás után a saját irodalomtörténeti és egyéb témájú munkák, a szinte megszámlálhatatlan, különböző típusú szerkesztői feladatok, az irodalmi (és más) lapok, folyóiratok szerkesztésében, szerkesztőségében vállalt szerepek, a számtalan jó kapcsolat magyar írókkal szerte a világban. S beúszik az első (egyetlen?) személy neve és szerepe, akiről keményen nyilatkozik Pomogáts. Pándi Párról van szó, aki kegyetlenül üldözte az „igazán polgári írókat”. „Amiket Babitsról, Kosztolányiról, Pilinszkyről, Nemes Nagy Ágnesről, Mészöly Dezsőről mondott vagy írt, azok szörnyűségek voltak.”

Miként fentebb utaltunk rá, e kötetben hosszabb, értékes külön tanulmány is olvasható Pomogáts Béla tudományos munkásságáról Cseke Péter tollából. Aki szellemi mentorának nevezi őt, akivel még abban az időben kötöttek barátságot, amikor „az erdélyi irodalomtörténet-írás épp csak próbált megszabadulni az egysíkú baloldali szemlélet két évtizedes kánonjaitól”. Cseke Péter fogalmi hálókat és vezérfogalmakat alkotva veszi sorra Pomogáts szerepeit az egyetemes magyar irodalmi világ összefüggéseiben s a hazai törzsszel való kapcsolatban. Emlékeztet rá, hogy egészen „a hatvanas évek végéig a magyarországi irodalmi tudat meglehetősen közömbös volt a Kárpát-medencei »kisebbségi irodalmak« iránt, az emigrációban született magyar irodalmat pedig a teljes kirekesztés sorsára juttatta”. Pomogáts igen aktívan vett részt mindkét terület művelésében. Közreműködésével a még (a szociográfus és közíró) Szabó Zoltán nyomán kialakult „irodalmi nemzet” fogalma is polgárjogot és értelmet nyert. Azaz: ez a *szemlélet* lassanként áthatotta az irodalommal és annak vidékével foglalkozó kutatók jó részét: a policentrikus magyar irodalom eszméje lassan-lassan mindennapos tudnivalóvá és tudományos problémává vált az irodalommal foglalkozók körében. Éppen úgy, mint az „irodalmi szigettengerek” kettős értelme: „a magyar glóbusz” teljessége, valamint a kisebbségben született szigettengerekben rejlő értékek felmutatása. Pomogáts a kilencvenes évek elejétől az egyszerre „kint és bent”, az egyszerre „rész” és „egész” dialektikájában érezte és értékelte a kitáguló magyar irodalomfogalom teljességét. Vallotta, hogy a magyar irodalom köztársaságát soktényezős összetevők alkotják, amely kereteken belül az adott művekben nyilatkoznak meg az esztétikai értékek (amelyek nélkül csak üres szólam lenne a regionalitás elve).

Fontos állásfoglalást tesz Cseke Péter Pomogátsnak, a tudósna véleményéről a régebbi és az újabb irodalomtudományi módszerekkel kapcsolatban. Ő „nem veti el az elméleti megközelítések, a poétikai elemzések jogosultságát, de nem osztja azt a nézetet, amelyik kétségbe vonja az irodalomtörténet-írásban a történetiség elvének az érvényességét”. Azt is bemutatja Cseke, hogy Pomogátsot „a magyar nemzettudat működésének 1956 utáni rövidzárlatai készítették tudatos Erdély-járásra, a történelmi Erdély múltjának tudatos búvárlására”, amelynek során évtizedek szívós munkájával szervesen kiépítendő új típusú nemzettudat kialakítására törekedett. Legalábbis ennek elősegítésére. E törekvésének hatalmas munkássága a fedezete, s betetőzésekképpen a jelenleg három óriás kötetre rúgó szintézis: a *Magyar irodalom Erdélyben* című munka (kötetenként kiegészítve a korszakot bemutató szöveggyűjteménnyel).

Ami Pomogáts Béla kutatói és elemzői munkájának talán legjellemzőbb elméleti és gyakorlati sajátosságát illeti, Cseke a „generikus elemzés megszállottjaként” definiálja őt. Azaz Pomogáts

a származtatás teljességét veszi figyelembe: a legtöbb ismeretet igyekezvén adni tárgyáról, mégpedig úgy, hogy végül az esztétikai értékek tetőzzék be az elemzést. Nem elégszik meg tehát a modern, ám nemritkán csalfa technikák figyelembevételével, nem csupán „szövegnek” tekinti az irodalmi alkotást.

Cseke Péter átgondolt tanulmányában a legnagyobb szabású Pomogáts-vállalkozásokra figyel (elsősorban). Az emlékezetes indulás és indítás a Kuncz Aladáról írt monográfia volt 1968-ban, azaz még az álmos és szellemi téren csak fészkelődő, de az Erdély-kérdéstől mindenesetre irtózó Kádár-szocializmus első évtizedének végén. A *Fekete kolostor* e monográfia nyomán vált kultikus regénnyé.

Szorosan kötődött ehhez a világhoz (és Kuncz Aladárhoz) Pomogáts kutatásainak egy másik komoly szintézise: a transzszilvanizmus, vagyis – leegyszerűsítve – az „erdélyi gondolat”, az „erdélyi lélek”, az „erdélyi regionalitás” eszmei köre. (A fogalom helyesírása körül ma is viták folynak.) A nagy kérdés az (volt), hogy létezik, létezett-e olyan sajátos, részben elkülönülő, *regionális* eszme- és érzésvilág (s ha igen, körülbelül mikortól), amelyet az ottani kisebbségi (korábban: „vidéki”) sors termelt ki, és amely hosszú évtizedek alatt többé-kevésbé átítatta az erdélyi szellemi életet, benne az irodalom világát is. Ez a kérdéskör, valódi kihívás, rendkívüli kutatói feladatot jelentett Pomogátsnak is, másoknak is. Itt ugyanis nem volt elégséges pusztán jó irodalomtörténésznek lenni, hiszen meg kellett oldani olyan bonyolult és finom kutatási feladatokat is, amelyek más diszciplínák (néplélektan, kulturális identitás, néprajz, történelem, eszmetörténet és így tovább) keretei közé tartoznak. Végül is a nagy téma – csak utólag egyszerű – nyitjaként kiderült, hogy a regionalitás elvét szintézisbe, összhangba kell hozni az európaiság magasabb szellemi igényeivel. Ezt gyakorolta az Erdélyi Helikon folyóirat és köre Áprily Lajos, majd Kuncz Aladár és mások szerkesztésében, közreműködésével, vállalva a nagy vitákat, csatározásokat az „erdélyi lélek” mibenlétét illetően (A *transzszilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*, 1983).

Cseke Péter a harmadik legfontosabb szakmai Pomogáts-teljesítményként a magyar népi líra szerkezeti rendszerét és válfajait bemutató monográfiát tartja (A *tárgyas költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között*, 1981). Szabó Zoltán kolozsvári professzor ekként foglalta össze a kötet újdonságértékeit. „Pomogáts könyvének nagy érdeme anyagbeli újdonsága, széles körű vizsgálati alapja, de elismerésre készlet sajátos tárgyalásmódja is: egyaránt tekintettel van a tartalmi és formai elemekre. Emiatt könyvének stílustörténeti szempontból is nagy a jelentősége. Kutatásai nyomán ma sokkal többet tudunk a 20. század stílustendenciáiról, mint a közelmúltban.”

A kötetet záró bibliográfiák (*Pomogáts Béla könyvei, Szerkesztés, sajtó alá rendezés, Önállóan szerkesztett folyóiratszámok, Könyvek Pomogáts Béláról, emlékkönyvek*) csak látszólag a szokásos tájékoztatások, valójában sokkal többek, mondhatni, a lényeghez tartozó appendixek, ugyanis Pomogáts Bélától el nem választható attribútumokra nyitnak rálátást. Legalább két szempontot föl kell vetni itt: a rendkívül széles érdeklődési kört, valamint a különleges szorgalmat és munkabírást. Mintegy százhusz saját kötetet számolhatunk össze, s mintegy százat, amelyeket szerkesztőként, összeállítóként, egyéb közreműködőként jegyzett. Ez a dokumentumtár igazolja s teszi valóságossá a Pomogáts-legendát (a legendás Pomogáts Bélát), ennek a sokszínű és sok irányban tájékozódó és alkotó irodalomtörténésznek és gondolkodónak szellemi valódiságát és teremtőerejét. Tető alá hozott például – sok minden egyéb, szintén kitűnően „megkutatott” munkája mellett – hat monográfiát (Kuncz Aladár, Déry Tibor, Jékely Zoltán, Radnóti Miklós, Faludy György, Cselényi László), számos publicisztikai kötetet, tanulmányokat egy témára, legalább három önálló könyvet 1956-ról, több könyvet a nagyvilágbeli kapcsolatairól, utazásairól, az Anyanyelvi Konferencia színes világáról, s megismerhetjük a politikai berkekbe is betekintő, magát „nemzeti liberálisnak” definiáló Pomogáts publicisztikai véleményeit az elmúlt évtizedek honi politikai mozgásairól.

Egyszóval igen tágas és gazdag az a szellemi világ, egyszersmind elsőrangú szakmai teljesítmény, amelyet Pomogáts Béla irodalomtörténész létrehozott. (MMA, 2019)